

Галина Маслій,

кандидат педагогічних наук, доцент
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Halyna Masliy,

Candidate of Pedagogical sciences, Senior lecture,
Vasyl Stefanyk Precarpathian
national university
(Ivano-Frankivsk)

УДК : 372.4 : 37.01-055.25

ББК : 74.20

ВИХОВАННЯ ДІВЧАТ У ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

EDUCATION OF GIRLS AT PRIMARY SCHOOLS IN WESTERN UKRAINE (THE END OF THE 19-TH – THE BEGINNING OF THE 20-TH CENTURY)

У статті розкриваються особливості організації виховного процесу в початкових жіночих школах Західної України кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: виховний процес, релігійне, моральне, розумове, національно-патріотичне виховання, методи і прийоми виховання.

The article reveals the peculiarities of organization of the educational process at primary schools in Western Ukraine at the end of the 19-th – the beginning of the 20-th century.

Key Words: educational process, religious, moral, mental, national and patriotic education, methods and techniques of education.

В статье раскрыты особенности организации воспитательного процесса в начальных женских школах Западной Украины конца ХІХ – начала ХХ века.

Ключевые слова: воспитательный процесс, религиозное, нравственное, умственное, национально-патриотическое воспитание, методы и приемы воспитания.

Постановка проблеми. Об'єктивні зміни в політичній, соціально-економічній, духовній сферах сучасного українського суспільства зумовлюють нові підходи до визначення місця і ролі жінки в демократичних перетвореннях, культурно-освітніх процесах, педагогічній науці та практиці. Розробка теоретичних засад національного виховання представників обох статей, пошуки його мети, впровадження у зміст освіти сучасних навчальних закладів загальнолюдських ідеалів і національних цінностей неможливі без історичного досвіду нашого народу.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема навчання та виховання дівчат – одна з найгостріших в історії не лише української, а й світової педагогічної думки. На європейському континенті її остаточне вирішення припадає на другу половину ХІХ ст. Проте навіть у найбільших державах Західної та Східної Європи – Австрійській і Російських імперіях – її розв'язання затягнулося до початку ХХ ст. Ще гіршою була ситуація із освітою представниць національних меншин у складі цих держав. Не випадково ця проблема в наш час стала предметом наукового аналізу в історичних та історико-педагогічних досліджень Л.Єршової, Т.Сухенко (підросійські землі України ХІХ – початку ХХ ст.), Г.Білавич, Т.Висіцької, С.Івах, З.Нагачевської, Д.Пенішкевич, І.Петрюк, Б.Савчука (західноукраїнські етнічні території).

Мета публікації – історико-педагогічний аналіз особливостей організації виховного процесу в початкових жіночих школах Західної України кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою навчального процесу в школах Австро-Угорщини було виховання. Аналіз теоретичних першоджерел і змісту навчально-виховної діяльності різних типів шкіл підтверджує, що чітка диференціація основних напрямів виховання дівчат припадає на австро-угорський період становлення жіночої освіти і базується на тогочасному трактуванні його мети: формування доброї дружини, доброї матері і жінки-патріотки [1, с. 106].

Визначаючи, що “дух, серце і чувство” мусять розвиватися у дівчат так само, як у хлопчиків, лише не “тымь самымъ способом”, педагогічна думка кінця 1860-х – початку 1870-х рр., а відповідно і навчально-виховна практика на перше місце ставили релігійне “образоване” як підставу для “уморальнення” особистості [1, с. 118].

Окрім “зовнішнього” пошанування Бога (як участь у Богослужіннях, побожність), зверталася увага на “внутрішній” аспект релігійності, суть якої полягала у формуванні в дівчат почуттів помірності, поміркованості, правдивості, співчутливості, милосердності, жертвовності та ін.). Водночас у процесі релігійного виховання дівчат наголошувалося на потребі остерігатися забобонів викоринювати боязливність [1, с. 122].

Основою морального виховання дівчат вважалося “богочестя”, насамперед пошанування заповідей Божих [2, с. 174].

У другій половині XIX ст. як одне із його головних завдань викристалізувалося “выобразование” вільної людини, яка без примусу, із власної “побудки” вибирає все добре й уникає злого. Відповідно “моральною” вважалася дівчина, яка завжди робить те, що є “доброе и правое”, хоча б воно було їй і немилим [1, с. 130]. Цього можна домогтися не стільки призвичаєнням дівчат, як і хлопців, до безумовного “послушенства” (крім підпорядкування особистості волі Божій), а й забезпеченням усвідомлення потреби підпорядковуватися волі інших, передусім розумним вимогам батьків, педагогів. За такої умови послушність не буде противагою “вольной воли” [1, с. 138].

Суттєвим фактором моральності дівчат педагоги другої половини XIX ст. вважали “приличіє” (пристойність) і гідність як підстави для опанування своїми почуттями та пристрастями. В основі цих якостей лежало формування в дівчат умінь уважно слухати інших; не говорити багато про себе і не відгукуватися погано про інших; голосно не сміятися, не перешіптуватися, не розмовляти іноземною мовою в присутності тих, хто її не розуміє [1, с. 150].

Підґрунтям для розумового виховання дітей обох статей слугували навчання читання (“мова для ока”), письма й опанування граматики рідної материнської мови (водночас дівчина “для розширення свого образования” мала вивчати інші мови – німецьку, французьку, польську) [2, с. 6]. Водночас засвоєння рахунків мало відбуватися в обсязі, необхідному для щоденного життя дівчинки-жінки (дії додавання, віднімання, множення, ділення): “высшая части считанья” розглядалися як абстрактні, а тому жінкам непотрібні. Важливим чинником розумового виховання вважалося опанування відомостей із географії та натуральної історії (тобто знань про рослинний і тваринний світ), які сприяли формуванню в дівчат поняття про красу природи, давали уявлення про зміст майбутньої самостійної діяльності у сфері домашнього господарства [2, с. 10]. Вивчення “історії роду людського” мало застерігати дівочий розум від “легкомыслия и вольнодумства”; “наука” природи – сприяти як загальному “выобразованю” душі, так і подоланню страху перед природними явищами; малювання і вишивання – слугувати формуванню смаків і на цій підставі досягати внутрішньої досконалості; опанування основ домашнього господарства та жіночих ручних робіт – формувати любов до порядку, умілого й бережливого домоводства [2, с. 14, 39].

Народне (національно-патріотичне) виховання як напрям у виховній діяльності пов’язувалося із пробудженням у дівчат почуття належності до свого народу, опанування ними рідної мови та забезпечення вживання її в родині і в громаді, ознайомлення з найвидатнішими датами, подіями та персоналіями рідної історії, народними традиціями, звичаями тощо. На межі XIX–XX ст. чітко виражена національно-патріотична спрямованість утверджується передусім у польському жіночому шкільництві [8, арк. 58; 5, арк. 37].

Основними методами і прийомами виховання дівчат, як і в першій половині XIX ст., були індивідуальні та групові бесіди і розмови, похвали і заохочення, покарання [10, с. 120].

Головні аспекти організації та змісту виховання в народних школах західноукраїнського регіону конкретизували офіційні освітні документи кінця XIX ст. Так, 20 серпня 1870 р. австрійське Міністерство віросповідань і освіти вдало розпорядження про “Порядок шкільний і науковий для загальних шкіл народних, важний для країв, заступлених в Раді державній, крім королівства Галичини і Володимирії з великим князівством Краківським і марґрафства Істриї”. IV розділ цього документа під назвою “Про шкільну карність” окреслював основні засади виховання учнів у народних школах Буковини. Відповідно до розпорядження, метою виховання визначалося формування “шляхотного характеру”. Підґрунтям для її досягнення мали стати моральна поведінка школярів, почуття обов’язку і честі, людяності й любові до вітчизни. Особлива увага приділялася гігієнічному вихованню хлопчиків і дівчаток: “Кожного ученика треба особливо призвичаювати до чистоти і порядку, до точного послушу і пристойного поведення”; у документі наголошувалося, що в чистоті слід утримувати не лише тіло й одяг, а також шкільне приладдя та класні приміщення [4, с. 57].

У § 24 “Порядку шкільного і наукового” визначені методи і засоби (“средства”) для підтримання належної дисципліни в народних школах: похвала, нагорода, застереження, догана, затримання в класі після занять під відповідним наглядом, запрошення дитини на вчительську конференцію, тимчасове виключення зі школи. При цьому наголошувалося, що методи виховання потрібно вибирати, зважаючи на “осібну вдачу дитини”, щоб не зашкодити “моральному почуттю дитини або єї здоровю” [4, с. 57–58].

В інструкціях до навчальних планів для народних шкіл Галичини за 1893 р. підкреслювалося, що завданням початкової школи, крім надання представникам “всякого стану” найпотрібніших відомостей, було вироблення релігійно-морального характеру дітей, усвідомлення ними своїх обов’язків як громадян і ознайомлення з професіями, яким вони, залежно від місця проживання і стану, “себе присвятять” [10, с. 42]. Досягненню цієї мети слугували передусім навчання, карність (дисципліна) і особистий приклад учителя, а також використання таких методів і прийомів виховання, як заохочення, повчання, порада, пересторога, зауваження, наказ, нагорода, покарання [10, с. 43].

Конкретизація виховних завдань жіночих шкіл знайшла відображення у їхніх статутах. Так, “Проект статуту для 5-класної виділової жіночої школи імені королеви Ядвиги в Станіславові” містив такі розділи, дотичні до організації та змісту виховання дівчат: “Про обов’язки учениць в школі”; “Про релігійні обов’язки учениць в школі”; “Про поведінку поза школою” [7, арк. 131].

Запорукою належного виховання дітей впродовж усього аналізованого періоду вважався особистий приклад вихователя. Якості, притаманні “доброму” народному вчителю, вперше в українській педагогічній думці регіону найбільш повно окреслив О. Духнович у знаменитому підручнику “Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских” (1857): учитель повинен мати справжнє покликання до своєї професії; мати добрі і правильні знання з тих предметів, які він хоче викладати; повинен бути “чистого і непорочного нраву”, доброчесним, лагідним, поважним і вольовим; повинен любити своїх учнів і прививати їхню любов до себе; уміти легко і доступно викладати; мати засоби, необхідні для навчання; поважати добрий порядок [3, с. 2].

Водночас необхідно зауважити, що вчителі народних шкіл, особливо жінки-педагоги, були обмежені у своїх діях щодо вдосконалення навчально-виховного процесу. До кінця XIX ст. вони не мали права піддавати сумніву чи навіть коментувати навчальні програми, плани та підручники – це заборонялося офіційними освітніми документами. Так, зокрема, розпорядження галицької Ради шкільної крайової від 12 грудня 1890 р. забороняло вчителям “objawiać swoje zdanie ustne czy piśmiennie w rzeczach dotyczących szkolnictwa” (“виявляти свою думку усно чи письмово в справах, що стосуються шкільництва”) [11, с. 299–301]. Крім того, вчителі початкової ланки освіти Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття практично не були представлені в органах державного управління шкільництвом своїх країв; їхня заробітна платня становила 59 % від оплати праці віденського педагога, 68 % – празького; без дозволу офіційної влади т. зв. “тимчасові” вчителі не мали права одружуватись, а жінки-педагоги (тимчасові й постійні) – виходити заміж.

На цій підставі не можна не погодитися з думками провідних педагогів досліджуваної доби про те, що вчительство мало “зв’язані руки” і, дбаючи “о свій кусок хліба”, здебільшого беззастережно виконувало офіційні шкільні приписи [6, с. 3–6].

Важливу роль в організації навчально-виховного процесу в закладах початкової жіночої освіти Галичини і Буковини відігравали “господині” класів. Відповідно до статутів усіх жіночих шкіл, їхнім обов’язком були нагляд за діяльністю і поведінкою учениць, забезпечення необхідного порядку в класі до приходу вчителя, турбота про те, щоб учителю були передані списки неготових до занять учениць тощо. Водночас виховна функція “господині” класу полягала в тому, щоб вона була “материнською подругою” учениць [9, с. 7].

Висновки з даного дослідження. Викладене дозволяє стверджувати, що впродовж більш ніж столітнього підпорядкування західноукраїнських земель Австрійській (Австро-Угорській) імперії організація навчально-виховної діяльності у мішаних і окремих жіночих початкових школах регіону розвивалася в напрямі поступового забезпечення єдності дій учителя й учнів, вихователя і вихованців, спрямованих на реалізацію визначеної тогочасними освітніми документами мети початкової ланки освіти; при цьому головним засобом розвитку у дітей мислення, формування духовності, волі й характеру, релігійно-моральних чеснот було саме навчання.

1. Афорисмы въ справі вихованья дѣвчатъ (Рускимъ матерямъ посвящается) // Учитель. – 1870. – Ч. 26. – С. 102–103; Ч. 27. – С. 106; Ч. 28. – С. 110; Ч. 30. – С. 118; Ч. 31. – С. 122; Ч. 33. – С. 130; Ч. 34. – С. 133–134; Ч. 35. – С. 138; Ч. 37. – С. 146; Ч. 38. – С. 150; Ч. 39. – С. 155.
2. Гл.(инський) Т. Умственное вихованье девчатъ / Т. Гл.(инський) // Учитель. – 1872. – Ч. 41. – С. 162–163; Ч. 42. – С. 166; Ч. 43. – С. 170–171; Ч. 44. – С. 174–175; Ч. 45. – С. 178–179; Ч. 46. – С. 182; Ч. 47. – С. 186; Ч. 48. – С. 190; Ч. 49. – С. 194; Ч. 50. – С. 198; 1873. – Ч. 2. – С. 6; Ч. 3. – С. 10; Ч. 4. – С. 14; Ч. 5. – С. 14; Ч. 11. – С. 39; Ч. 6. – С. 26; Ч. 7. – С. 29–30; Ч. 8. – С. 40.
3. Духнович А. Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ. – Ч. I : Педагогія общая / Александръ Духновичъ. – Львовъ : Типомъ Института Ставропигіянскаго, 1857. – 92 с.
4. Збірка законів і розпорядків найважніших для народних шкіл на Буковині. – Чернівці : Накладом т-ва “Руска школа”, 1902. – 92 с.
5. Звіти про діяльність товариства жіночого лицю Вікторії Недзялковської в м. Львові за 1907–1910 рр. // ЦДІА України у Львові. Ф. 178, оп. 2, спр. 4802, 37 арк.
6. Малицька К. Народна руска школа і рускі учителі в Галичині (Нариси на тлі галицького шкільництва / (К. М.) // Промінь. – 1904. – Ч. 1–2. – С. 3–6.
7. Справа про діяльність початкової жіночої школи ім. Пірамовича у Львові, 1888–1912 рр. // ЦДІА України у Львові. Ф. 178, оп. 2, спр. 3547, 131 арк.
8. Справа про діяльність початкової школи Бенедиктинок латинських в м. Львові, 1886–1890 рр. // ЦДІА України у Львові. Ф. 178, оп. 2, спр. 2993, 58 арк.
9. Der Lehrplan der vierclassigen höheren Töchterschule in Czernowitz. – Czernowitz, 1872. – 23 s.
10. Plany naukowe dla szkół ludowych pospolitych pięcio- i sześćcio-klasowych męskich, żeńskich i mieszanych wraz z instrukcyą. – Lwów : Nakł. Rady Szkolnej krajowej, 1893. – 196 s. + VII.
11. Pogoska H. Wychowanie obywatelsko-państwowe / Hanna Pogoska. – Warszawa : Nakł. Ministerstwa wyznań Religijnych i oświecenia publicznego, 1931. – 316 s.